

ОСНОВИ ИНВАЛИДСКОГ ОСИГУРАЊА

I. Изградња послератног законодавства у области инвалидског осигурања прошла је кроз три фазе. Прва фаза обухвата период од доношења закона о социјалном осигурању радника, намештеника и службеника од 1946 до новог закона о социјалном осигурању од 1950 који обухвата све три гране осигурања (здравствено, инвалидско и пензиско). Закон о социјалном осигурању од 1946 имао је низ недостатака, али, и поред свега тога, претстављао је знатан корак напред у односу на социјално законодавство старе Југославије, јер је проширивао заштиту на старе и изнемогле раднике коју раније ова лица нису уживала. Да би се отклонили недостаци из закона о социјалном осигурању од 1946, донет је 1950 нови закон о социјалном осигурању радника и службеника и чланова њихових породица, тако да од ступања на снагу овог закона па све до 26 новембра 1958, када је донет закон о инвалидском осигурању (1), настаје друга фаза у развоју инвалидског осигурања у Југославији. Закон од 1950 садржи посебне и доста разрађене одредбе о инвалидском осигурању. Он обезбеђује и проширује инвалидску заштиту, гарантујући радним људима сва права из инвалидског осигурања за случај инвалидности услед повреде или болести: право на материјално обезбеђење у случају смањења способности за рад-инвалиднину, упућивање на други посао (право на одговарајуће друго запослење), оспособљавање за други посао (преквалификација) и право на инвалидску пензију у случају потпуне неспособности за рад.

Међутим, и у овом закону остала су нерешена извесна питања, нарочито у вези са обезбеђењем услова за спровођење рехабилитације и запошљавања инвалида. При томе, и то је оно што је основно, закон од 1950 није ишао на усмеравање инвалида рада на преквалификацију и запошљавање, тамо где је то објективно било могуће, већ их је, напротив, више оријентисао на коришћење инвалиднине и инвалидских пензија, мада је знатан део инвалида био способан за рад. Поред тога, систем инвалидског осигурања од 1950 није решио питање усклађености инвалидских пензија и других материјалних примања са личним дохотком односно платама, прилагођавање пензијских основа кретању плата и још других неких питања која су иначе решена у закону о пензиском осигурању од 1957 (2).

Да би се сви ти недостаци и празнине отклонили и систем инвалидског осигурања довео у склад са захтевима и потребама нашег друштвеног и привредног развитка, донет је 26 новембра 1958 посебан закон о инвалидском осигурању, који претставља значајан корак даље у изградњи инвалидског осигурања, па тиме и општег система социјалног осигурања радних људи у Југославији. Уствари,

(1) Закон о инвалидском осигурању објављен је у „Службеном листу ФНРЈ”, бр. 49/58.

(2) Ближе о томе: Експозе Моме Марковића у Савезној народној скупштини приликом доношења закона о инвалидском осигурању (Закон о инвалидском осигурању, изд. „Службеног листа ФНРЈ”, Београд, 1958, с. 6).

са овим законом којим отпочиње трећа фаза у развоју инвалидског осигурања приближава се крају ревизија нашег социјалног осигурања из 1950, која је отпочела са доношењем закона о здравственом осигурању од 1954, а настављена законом о пензиском осигурању од 1957. Потпуна ревизија биће извршена доношењем закона о спровођењу социјалног осигурања који треба да реши питање организације и функционисања службе социјалног осигурања, као и финансиски механизам овог осигурања.

Овде ће се само приказати материја како је регулише закон, и то само у основним линијама, тј. оно што је основно и битно у позитивном систему инвалидског осигурања, без детаљних анализа ове материје, која је иначе врло сложена и компликована. Тиме би се дала једна општа и оквирна слика нашег новог система инвалидског осигурања, што је и једини циљ овог приказа.

II. — 1. Појам и садржина инвалидског осигурања (чл. 1—3 закона о инвалидском осигурању). — Инвалидским осигурањем обезбеђује се радним људима: а) у случају губитка или смањења способности за рад услед инвалидности оспособљавање за рад и запошљавање према преосталој радној способности, а ако за то нема услова, материјална средства за издржавање; б) у случају телесног оштећења, стално новчано примање (без обзира да ли оштећење има или нема утицаја на радну способност); в) у случају опасности од наступања инвалидности у вези са радом на одређеном послу, оспособљавање за рад и запошљавање на другом послу.

Отуда, права која обухвата и која обезбеђује инвалидско осигурање јесу: право на оспособљавање за рад на другом послу (професионална рехабилитација) и право на материјално обезбеђење; право на запошљавање према преосталој радној способности и право на новчану накнаду; право на инвалидску пензију, као и право на додатак за помоћ и негу, ако је она потребна; право на инвалиднину. Поред тога, уживаоци права из инвалидског осигурања имају и право на здравствено осигурање и друга права установљена савезним законом.

С друге стране, права из инвалидског осигурања обезбеђују се радним људима за случај инвалидности и за случај телесног оштећења, који су проузроковани болешћу или повредом ван посла, несрећом на послу или професионалном болешћу.

Сагласно томе, инвалидско осигурање, као део општег социјалног осигурања, претставља систем права која гарантује, друштвена заједница радним људима у случајевима инвалидности, телесног оштећења или опасности од наступања инвалидности, под условима одређеним у закону. На тај начин, и садржина инвалидског осигурања одређена је оквиром осигураних случајева, као и правима која имају осигураници кад наступе ти случајеви.

2. Основне поставке (чл. 4—11 закона о инвалидским осигурању).

— Систем инвалидског осигурања заснива се на следећим основним поставкама:

— Права на основу инвалидности одређују се према стању инвалидности и преостале радне способности, годинама живота осигураника, доприносу осигураника друштву, с тим што су права на основу телесног оштећења једнака за све инвалиде истог степена телесног оштећења.

— Инвалидско осигурање заснива се на начелу узајамности осигурања и начелу самоуправљања осигураника службом и фондовима социјалног осигурања.

— Инвалидско осигурање је обавезно по самом закону за сва лица на које се односи.

— Права из инвалидског осигурања не могу застарети, нити се могу уговором мењати, наслеђивати или преносити на друго лице, али се доспела новчана примања из инвалидског осигурања, која су остала неисплаћена услед смрти уживаоца, могу наслеђивати.

— Сечена права из инвалидског осигурања могу се изгубити само у случајевима предвиђеним законом, док примања по основу инвалидског осигурања могу бити предмет извршења и обезбеђења само уколико је то одређено законом или другим савезним прописима. Исто тако, нико не може смањити или ограничити права која осигуранику припадају на основу закона.

— Инвалиди рада уживају нарочиту заштиту у погледу заснивања и престанка радног односа и услова рада, сагласно одредбама закона.

— Финансиска оредства за инвалидско осигурање, по правилу, обезбеђују се доприносом, из кога се образује фонд инвалидског осигурања у оквиру фонда социјалног осигурања. Обавеза плаћања доприноса утврђују се на основу закона.

— Инвалидско осигурање спроводе заводи за социјално осигурање, с тим да одређене послове за спровођење инвалидског осигурања врше и надлежни органи народних одбора, као и привредне и друге организације, установе и државни органи, сагласно одредбама закона.

— Остваривање права врши се у управном поступку утврђеном законом, тако да акти завода за социјално осигурање о правима из инвалидског осигурања подлеже оцени законитости од стране суда, у смислу закона о управним споровима и закона о инвалидском осигурању.

Закон о инвалидском осигурању ближе разрађује основне поставке у даљим својим одредбама. Међутим, потребно је овде истаћи једну општу карактеристику новог система инвалидског осигурања: да се права из инвалидског осигурања и инвалидска заштита радних људи не заснивају само на социјално-економским ризикима, већ на социјалистичком хуманизму и етици, као и на бризи друштвене заједнице о стању у коме се налазе инвалиди рада. То је основна идеја

од које је пошао закон при регулисању положаја и права осигураника.

3. *Круг заштићених лица (осигураници)* (чл. 12—23 закона о инвалидском осигурању). — Сви осигураници немају исти статус у погледу инвалидског осигурања, већ се разврставају у групе, с обзиром на њихово својство, функцију или рад који обављају, на врсту радних односа и трајање радног времена (стални или привремен радни однос) и још неке друге моменте. Разврставање осигураника у групе (које изричито закон не означава, мада врши поделу осигураника) има тај практичан значај што се за сваку групу осигураника одређују и случајеви инвалидности за које се они осигуравају, па према томе од тога зависе и права која ће осигураници имати из инвалидског осигурања. Овим разврставањем изражено је основно начело да се инвалидока заштита и права из инвалидског осигурања одмеравају и одређују према доприносу осигураника друштвеној заједници.

Тако, за све случајеве инвалидности (проузроковане болешћу, повредом ван посла, несрећом на послу или професионалном болешћу), тј. без обзира на њен узрок, осигурани су: лица у радном односу са пуним редовним радним временом, народни посланици који примају сталну месечну награду и одборници народних одбора на сталним дужностима који примају сталну месечну награду за свој рад, изабрана лица на сталним дужностима уз сталну плату у друштвеним организацијама, стручним удружењима и коморама или њиховим савезима, којима је то једино или главно занимање, чланови занатских задруга (произвођачких, прерађивачких и услужних), чланови рибарских задруга поморског, речног и језерског рибарства којима је привредни рад у задрузи једино или главно занимање, инвалиди рада, ратни војни инвалиди и мирнодопски војни инвалиди, који раде са скраћеним радним временом, лица која у току лечења раде са скраћеним радним временом по закону о здравственом осигурању радника и службеника, жене које због дојења и неге детета раде са скраћеним радним временом по закону о радним односима, лица која раде са радним временом краћим од редовног, ако им је сагласно важећим прописима такав рад одобрен због похађања школе или курса, лица на омладинским радним акцијама, ако је узрок инвалидности настао за време боравка на таквим акцијама.

Исто тако, за све случајеве инвалидности осигурани су и наши држављани запослени у иностранству, као и страни држављани у радном односу на територији Југославије, под условима одређеним у закону.

Сва остала лица не уживају пуну заштиту, већ су само делимично осигурани, било за случај инвалидности услед несреће на послу или професионалне болести (лица у привременом радном односу, ученици у привреди и ученици стручних школа и студенти високих стручних школа, високих школа, академија и факултета који врше обавезан практичан рад, лица на добровољној пракси и још нека друга), било само за случај инвалидности услед несреће на послу.

(лица на организованним јавним радовима од општег значаја или акцијама спасавања или одбране од елементарних непогода, лица која врше одређене јавне дужности по позиву државних органа, ратни и мирнодопски војни инвалиди за време практичног рада при професионалној рехабилитацији).

III. — 1. *Осигурани случајеви* — (чл. 24—32 закона о инвалидском осигурању). — Осигурани случајеви претстављају основе за стицање права из инвалидског осигурања. Ти случајеви који су законом осигурани јесу: инвалидност, телесно оштећење и непосредна опасност од наступања инвалидности у вези са радом на одређеном радном месту.

а) *Инвалидност* постоји кад услед болести, повреде ван посла, несреће на послу или професионалне болести наступи губитак или смањење способности за рад на свом послу који се не могу отклонити лечењем односно медицинском рехабилитацијом. Супротно ранијем систему, у коме је постојала тзв. општа инвалидност и професионална инвалидност које су се изражавале у процентима неспособности за рад све до $3/4$ смањења радне способности, у новом систему инвалидског осигурања инвалидност се одређује искључиво према томе да ли и колико она утиче на радну способност, тако да се права на инвалидску заштиту одређују према преосталој радној способности за посао на коме је осигураник радио до наступања инвалидности или према способности за рад на другом одговарајућем послу. Сагласно томе, и сви осигураници разврставају се према преосталој способности за вршење свог или другог одговарајућег посла у три категорије:

— У I категорију инвалидности разврставају се осигураници потпуно неспособни за вршење свог посла и другог одговарајућег посла, који се професионалном рехабилитацијом не могу оспособити за вршење таквог посла.

— У II категорију инвалидности разврставају се осигураници само делимично способни за вршење било свог било другог одговарајућег посла, који се професионалном рехабилитацијом не могу оспособити за рад са пуним радним временом на другом одговарајућем послу.

— У III категорију инвалидности разврставају се осигураници потпуно неспособни или само делимично способни за вршење свог посла, а способни за рад са пуним радним временом на другом одговарајућем послу, или се професионалном рехабилитацијом могу оспособити за такав рад.

Као што се види, овакво одређивање инвалидности искључује мерење радне способности у процентима, које је давало могућности да се тај процент одређује произвољно и нереално, што је доводило до тога да су за инвалиде проглашавани и они чија преостала стварна радна способност није била таква да се нису могли запошљавати и

даље, било на свом или другом одговарајућем послу. Овде је основна идеја закона о инвалидском осигурању да се инвалидска заштита у овим случајевима где је то могућно и где је то у интересу осигураника, поставља на оспособљавање инвалида рада и њиховом враћању у активан економски и друштвени живот, уз признање права на разлику између нове и раније плате, те у том циљу друштвена заједница предузима на себе пуну бригу о инвалидима рада (3).

Према томе, код утврђивања инвалидности оцењује се да ли постоји делимична радна способност инвалида за рад и услови за његово оспособљавање или постоји путсна неспособност и немогућност оспособљавања за други одговарајући посао.

б) *Телесно оштећење* је губитак, битније оштећење или неспособност појединих органа или делова тела од најмање 30%, које проузрокује ограничење покретљивости, отежава нормалну активност организма и условљава веће напоре у остваривању животних потреба, без обзира да ли оно проузрокује или не проузрокује инвалидност. Телесна оштећења разврставају се према тежини у осам степена (од 30% до 100%).

в) *Непосредна опасност од наступања инвалидности* постоји кад на одређеном радном месту услови рада, без обзира на хигијенско-техничке мере које се примењују или се могу применити при раду, утичу на здравствено стање и радну способност осигураника у таквој мери да је неопходна промена радног места у циљу отклањања наступања инвалидности (4).

2. *Услови за стицање права* — (чл. 33—50 закона о инвалидском осигурању). — Услови за стицање права из инвалидског осигурања нису исти за све случајеве инвалидности, већ се прави разлика да ли је ова наступила услед болести или повреде ван посла, или услед несреће на послу, односно професионалне болести. Поред тога, од утицаја је и чињеница да ли је реч о млађим осигураницима и осигураницима са дужиим пензиским стажом, јер ова лица имају повољније услове за стицање права на инвалидску заштиту. Тако, кад је инвалидност наступила услед болести или повреде ван посла, сва права из инвалидског осигурања стичу се, по правилу, после навршеног одређеног радног односно пензиског стажа и према годинама живота осигураника на дан наступања инвалидности.

Саслано томе, и начелу утврђеном у пензиском осигурању, као услов за стицање права из инвалидског осигурања тражи се за лица која су старија од 20 година, поред минималног пензиског стажа од 5 до 10 година (у овом распону одређен је пензиски стаж у закону према годинама старости осигураника) и одређена густина радног стажа. Такви осигураници, ако немају 30 (мушкарци), односно 25

(3) Експозе Моме Марковића, *op. cit.*, с. 7.

(4) Шта се сматра „свој посао“, „преостала способност за вршење свог посла“, односно „други одговарајући посао“ и „преостала способност за вршење другог одговарајућег посла“, — то одређује закон о инвалидском осигурању (чл. 30—31).

(жене) година стажа, морају имати у последњих пет година пре наступања инвалидности две трећине времена проведеног у радном односу, тако да се на тај начин обезбеђује да се право на инвалидску заштиту призна у првом реду лицима којима је радни однос био основни извор прихода.

Осигураник-мушкарац са 30 или више година пензиског стажа, а осигураник-жена са 25 или више година пензиског стажа стичу права, без обзира на радни стаж за последњих пет година пре наступања инвалидности. Осигураник код кога је инвалидност наступила до навршених 20 година живота, стиче права ако је на дан наступања инвалидности био у радном односу и имао укупно годину дана радног стажа.

С друге стране, осигураник који је школовањем стекао стручну спрему квалификованог радника, односно средњу стручну спрему или стручну спрему вишу од ове, стиче права ако је на дан наступања инвалидности био у радном односу и имао бар годину дана радног стажа у раздобљу од завршеног школовања до наступања инвалидности, а није прешао одређене године живота и то: 1) осигураник на радном месту за које се тражи стручна спрема квалификованог радника односно средња стручна спрема, ако није старији од 25 година; 2) осигураник на радном месту за које се тражи стручна спрема виша од стручне спреме из тачке 1, ако није старији од 30 година.

Међутим, они осигураници код којих је инвалидност наступила у вези са боравком на омладинским радним акцијама, стичу права предвиђена законом без обзира на пензиски и радни стаж, али се ово не односи на лица која на радилиштима омладинских радних акција раде одређене послове као лица у радном односу, а не као учесници радне акције (5).

Најзад, осигураник код кога је инвалидност проузрокована несрећом на послу или професионалном болешћу, стиче права предвиђена законом, без обзира на дужину пензиског односно радног стажа навршеног пре наступања инвалидности, (шта се сматра „несрећом на послу“ односно „професионалном болешћу“, закон о инвалидском осигурању детаљно одређује у чл. 44-50).

Према томе, постоји посебна заштита осигураника у случају инвалидности услед несреће на послу или професионалне болести, и то како у погледу услова за стицање права, тако и висине права. Нарочито треба подвући да иста права, као и за случај несреће на самом послу, уживају и они осигураници који су претрпели повреду на путу од стана до места рада и обратно, на путу предузетом у циљу коришћења медицинске и професионалне рехабилитације и за

(5) Одредбе чл. 38-42 закона о инвалидском осигурању регулишу услове за стицање права у случају инвалидности услед болести или повреде ван посла: осигураника југословенског држављанина који се иселио пре 6 априла 1941, па је по повратку из иностранства ступио у радни однос; осигураника-ратног војног инвалида и мирнодопског војног инвалида, осигураника код кога наступи инвалидност пре него што је испунио услове радног и пензиског стажа; време које се рачуна у пензиски и радни стаж.

време коришћења ових, на путу предузетом ради извршења службених задатака, за повреде које на путу претрпе ученици у привреди, стручних школа са практичном обуком, студенти и ученици за време вршења феријалне праксе, као и лица на добровољној пракси која не примају плату (волонтери), за повреду која је наступила на организованим јавним радовима, акцијама за спасавање или одбране од елементарних непогода и удеса, за време вршења јавних функција и грађанских дужности по позиву државних органа и на војној вежби.

Најзад, осигураник код кога наступи инвалидност услед болести може стећи право и по престанку радног односа, ако има одређени радни стаж пре наступања инвалидности, без икаквих других услова. Ако је инвалидност по престанку радног односа проузрокована услед повреде, осигураник може стећи права ако је она наступила: док је био на материјалном обезбеђењу по закону о здравственом осигурању или закону о инвалидском осигурању, док је имао право на инвалидску или непотпуну старосну пензију, док је уредно био пријављен код органа службе посредовања рада (за време привремене незапослености), а жена — ако је радни однос прекинула у циљу васпитања и неге деце.

IV. У случају инвалидности и телесног оштећења осигураници имају право на инвалидску пензију, право на инвалиднину, право на професионалну рехабилитацију са материјалним обезбеђењем и право на запослење са накнадом у вези са коришћењем овог права.

1. *Право на инвалидску пензију* (чл. 52—61 закона о инвалидском осигурању). — Право на инвалидску пензију имају осигураници који постану инвалиди рада I категорије инвалидности, а инвалиди рада II и III категорије само под условима одређеним у закону. Тако, инвалиди рада III категорије који су неспособни за вршење свог посла, а без претходне професионалне рехабилитације нису способни за вршење другог одговарајућег посла, имају право на инвалидску пензију под условом ако су старији од 45 (мушкарци), односно од 40 (жене) година, јер се овим осигураницима не обезбеђује по закону професионална рехабилитација. Или инвалиди рада II и III категорије који су способни за рад на другом одговарајућем послу без професионалне рехабилитације, имају такође право на инвалидску пензију ако су старији од 55 (мушкарци), односно 50 (жене) година, јер се овим лицима не обезбеђује по закону одговарајуће запослење на другом послу.

Иначе, при стицању права на инвалидску пензију важи принцип да осигураници који у време наступања инвалидности испуњавају услове и за инвалидску пензију и за личну (старосну) пензију по закону о пензиском осигурању, могу по свом избору остварити само право на једну пензију. Међутим, ако осигураник, који већ ужива личну пензију, испуни услове и за стицање права на инвалиднину (не и на инвалидску пензију), односно на додатак за

помоћ и негу, има право да поред личне пензије ужива и ово право. С друге стране, уживалац негује личне пензије (мушкарац преко 65, а жена преко 55 година), односно пуне личне пензије (без обзира на године живота) може по основу радног односа, у који је ступио као уживалац пензије, стећи право на инвалидску пензију само у случају инвалидности услед несреће на послу или професионалне болести, а ако је млађи од 65 година односно 55, па ступи у редован радни однос са пуним редовним радним временом, може стећи право на инвалидску пензију, за све случајеве инвалидности (без обзира на узрок).

Најзад, ако уживалац личне пензије или породичне пензије стекне право на инвалидску пензију, односно ако се деси обрнут случај, може по свом избору уживати само једну од тих пензија.

2. *Одређивање висине инвалидске пензије* (чл. 62—81 закона о инвалидском осигурању). — Инвалидска пензија у случају инвалидности услед болести или повреде ван посла одређује се од пензиског основа у одређеном проценту и зависно од дужине пензиског стажа и година старости осигураника, а у случају инвалидности услед несреће на послу или професионалне болести у пуном износу пензиског основа.

Отуда, при одређивању висине инвалидске пензије дошло је до изражаја начело да радник који је интензивније радио до наступања инвалидности и дао друштвеној заједници већи радни допринос, мора да има и већу инвалидску заштиту од онога радника који је мање радио.

С обзиром да су године живота један од важних елемената код одређивања висине инвалидске пензије (услед болести или повреде ван посла), то се и осигураници разврставају у три основне групе према старости у моменту наступања инвалидности. Прва група обухвата осигуранике, и то мушкарце млађе од 55 година а жене млађе од 50 година (то су осигураници који још нису достигли границу старости за стицање права на старосну пензију). Почетни процент за одређивање висине пензије ових осигураника износи 50%, 45% или 40% од пензиског основа за пензиски стаж до 10 година и за сваку даљу годину стажа додаје се још одређени процент (од 2% односно за жене — 4%). Који ће почетни процент имати осигураник (50% или 45% или 40%), то зависи од тога колики је имао укупан пензиски стаж у раздобљу од 20 година живота до наступања инвалидности. Међутим, осигуранику, код кога је инвалидност наступила до навршене 20 године живота, инвалидска пензија у сваком случају одређује се у висини 50% од пензиског основа, без обзира на године пензиског стажа.

Но, важно је овде подвући да је процент за одређивање инвалидске пензије осигураника који су постали инвалиди пре 55 односно 50 (жене) година живота увек виши него код старосне пензије,

како би се тиме пружила пунија заштита осигураницима код којих је инвалидност наступила у млађим годинама живота, услед које (инвалидности) нису били у стању да испуне услове за старосну пензију.

Друга група обухвата осигуранике — мушкарце између 55 и 65 година и жене између 50 и 55 година. Ови осигураници већ имају могућност да у свом радном веку испуне услове за пуну старосну пензију. Због тога, за ове осигуранике проценти од пензиског основа почињу од 40%, тако да са 10 година стажа имају 40% и постепено се приближавају процентима старосне пензије, а после 20 година стажа изједначају се са тим процентима. Наиме, осигуранику — мушкарцу инвалидска пензија одређује се тако што за 10 година пензиског стажа припада 40% од пензиског основа и за сваку даљу годину стажа 1% до 15 година стажа, 2% од 16 до 20 година стажа, 3% од 21 до 35 година стажа, док осигуранику-жени за 10 година пензиског стажа — 40%, и за сваку даљу годину стажа повећава се 1% до 15 година стажа, 3% од 16 до 20 година стажа и 4% од 21 до 30 година стажа.

И трећу групу претстављају осигураници-мушкарци старији од 65 година односно жене старије од 55 година, тј. осигураници који су већ прешли максималну границу старости за стицање непуне старосне пензије. Овим осигураницима за пензиски стаж до 15 година припада 40% од пензиског основа и за сваку даљу годину стажа повећава се за 3% (мушкарцу) односно 4% (жени) од пензиског основа. Према томе, ови осигураници имају исте проценте за одређивање инвалидске пензије као и осигураници којима се одређује старосна пензија, за исти пензиски стаж.

Из овога излази да је при стицању инвалидске пензије у случају инвалидности услед болести или несреће ван посла, потребан одређен пензиски и радни стаж. Међутим, при стицању ове пензије услед несреће на послу или професионалне болести, инвалидска пензија одређује се у висини 100% од пензиског основа, без обзира на дужину навршеног радног и пензиског стажа. То је пуна инвалидска пензија, за разлику од непуне инвалидске пензије која се одмерава у проценту од пензиског основа (као што је напред изложено). С друге стране, инвалидска пензија (пуна или непuna) може бити у пуном износу или смањеном износу, што зависи, по правилу, од категорије инвалидности и година живота инвалида рада. Тако, инвалидска пензија у смањеном износу припада у висини од 75% од пензије у пуном износу, односно у висини од 75% од пензиског основа (за случај инвалидности услед несреће на послу или професионалне болести): инвалидима рада II и III категорије инвалидности који су млађи од 65 (мушкарци) односно 55 (жене) година. Ово смањење износа пензије правда се тиме што су сви ови инвалиди рада способни још за рад, било са пуним или скраћеним радним временом, па у случају да се запосле, време проведено у том запослењу

признаје се у радни стаж за повећање инвалидске пензије и за одређивање нове висине пензије у случају да се њихово инвалидско стање погорша или да наступи нов случај инвалидности. Поред тога, то им се време признаје и за старосну пензију.

Поред права на инвалидску пензију, инвалиди рада I категорије инвалидности (као и осигураници који су ступили или се налазе у радном односу као слепи) имају право и на додатак за помоћ и негу под одређеним условима у закону, док они инвалиди рада који имају инвалидску пензију у мањем износу, тј. испод минимума (6.500, 6.650 односно 7.000) имају право и на заштитни додатак, ако у погледу имовиноског стања испуњавају прописане услове. (чл. 82—86 закона о инвалидском осигурању).

3. Инвалиднина (чл. 88—93 закона о инвалидском осигурању).

— Један од недостатака ранијег система инвалидске заштите био је и тај што се телесно оштећење узимало у обзир при одређивању права из инвалидског осигурања, тј. било је укључено при процени и одмеравању степена губитка односно смањења радне способности, тако да се увек везивало за радну способност осигураника, мада практично није морало или није имало утицаја на ову. Нови систем инвалидског осигурања полази од друге поставке. Инвалиднина се, истина, и даље задржава као једно од права из инвалидске заштите, али се њој сада даје други смер и вид. Она постаје посебан вид заштите и одваја се од инвалидности. Отуда, право на инвалиднину имају само осигураници код којих наступи телесно оштећење, без обзира да ли то оштећење проузрокује инвалидност, као и независно од тога да ли стичу и користе и неко друго право по закону о инвалидском осигурању. Одвајањем инвалиднине као накнаде искључиво само за телесно оштећење, постиже се то што се тиме омогућава, с једне стране, да се објективни утицај сваког телесног оштећења на радну способност у потпуности узме у обзир при одређивању права због губитка или смањења радне способности, а с друге стране, да се за телесно оштећење, које утиче на опште животне могућности осигураника, пружи осигуранику одговарајућа посебна накнада-инвалиднина, чиме се системом социјалног осигурања обезбеђује и телесни интегритет осигураника.

С обзиром на овакав карактер накнаде за телесно оштећење, инвалиднина може да претставља самостално и једино право за осигураника, или да иде уз поједина друга права из инвалидског осигурања, а његова самосталност огледа се и у томе што је оно независно и од права на старосну или породичну пензију, тако да га инвалид рада задржава и у случајевима стицања ових права. Иначе, висина инвалиднине (од 40% за први степен оштећења па до 12% — за осми степен од просечног пензиског основа XX осигураничког разреда) зависи једино од степена телесног оштећења и једнака је за све осигуранике са истим степеном оштећења, без обзира на висину плате, личног дохотка, дужину радног стажа и дру-

ге елементе који редовно утичу на висину осталих материјалних примања. Важно је још истаћи да инвалидина, с обзиром да јој је циљ обезбеђење за тешкоће које инвалид има у животу, није материјално обезбеђење инвалида, пошто се ово обезбеђење постиже инвалидском пензијом и додацима уз пензију.

4. *Право на професионалну рехабилитацију и материјално обезбеђење* (чл. 94—110 закона о инвалидском осигурању). — Професионална рехабилитација, као мера стручног оспособљавања инвалида рада, претставља основу у систему инвалидске заштите. Наиме, основни је циљ овог система да се инвалидима рада омогући „да и поред инвалидности која их је задесила, постану понова активни чланови друштвене заједнице и да, према својим могућностима, и даље остану у процесу рада и овоју egzистенцију обезбеђују зарадом из радног односа, и да дужим радним стажом, као и сви остали осигураници, дођу у могућност да стичу право на старосну пензију“⁽⁶⁾. Свакако, да ће професионална рехабилитација доћи после спроведене медицинске рехабилитације у оквиру здравственог осигурања. Јер, правилно и свестрано спроведена медицинска рехабилитација омогућава да се највећи број инвалида поново врати на свој посао или да се упути на друг одговарајући посао и без посебног стручног оспособљавања и професионалне рехабилитације. Право на професионалну рехабилитацију имају осигураници код којих наступи инвалидност III категорије пре него што су навршили одређене године живота, и то — мушкарци 45, а жене 40 година, ако према стању инвалидности и преостале радне способности могу да се оспособе за рад на другом одговарајућем послу са пуним редовним радним временом прописаним за тај посао, с тим што срески завод за социјално осигурање може, ако оцени да се оспособљавање може постићи за краће време и да је целисходно с обзиром на стручност и године живота, на захтев осигураника односно инвалида рада, одобрити да се професионална рехабилитација изврши и кад се осигураник односно инвалид рада може оспособити само за рад са скраћеним радним временом. Ово одобрење може се дати ако се оспособљавање може извршити за рад са најмање половином редовног радног времена, ако инвалид рада није навршио напред одређене године живота. Такав инвалид коме је на његов захтев дозвољена рехабилитација, стиче сва права у вези са коришћењем професионалне рехабилитације, стим што не стиче односно губи право на инвалидску пензију.

Осигураник има право на оспособљавање за рад на другом одговарајућем послу за који је потребна стручна спрема која одговара категорији радног места на коме је радио непосредно пре наступања инвалидности.

Право на професионалну рехабилитацију имају и одређене категорије осигураника код којих није наступила инвалидност, ако

(6) Експозе М. Марковића, *op. cit.*, с. 19.

без професионалне рехабилитације не могу да раде на другом одговарајућем послу.

Срески завод за социјално осигурање може, на захтев осигураника који постане инвалид рада III категорије инвалидности, а који због навршених 45 односно 40 година живота не стиче право на професионалну рехабилитацију, одобрити професионалну рехабилитацију, ако према стручним квалификацијама, општем образовању, преосталој радној способности, годинама живота и здравственом стању постоји вероватноћа да се може за краће време успешно оспособити за рад на другом одговарајућем послу са пуним редовним радним временом.

Најзад, право на професионалну рехабилитацију имају и деца осигураника и уживалаца личне или инвалидске пензије, као и деца-уживаоци породичне пензије за коју се исплаћује додатак на децу, ако им је рехабилитација потребна ради оспособљавања за самосталан живот и рад и ако постоји вероватноћа да се рехабилитацијом могу потпуно оспособити. Савезно извршно веће одређује ближе својим прописима начин спровођења професионалне рехабилитације деце, као и права која припадају у вези са коришћењем права на рехабилитацију.

Међутим, инвалиди рада који су стекли право на професионалну рехабилитацију, па по својој вољи коришћење тог права нису започели у року од године дана од дана одређивања права, или су започели у том року па по својој вољи прекинули коришћење професионалне рехабилитације, не могу на основу исте инвалидности или доцнијег погоршања те инвалидности поново стећи право на професионалну рехабилитацију и право на материјално обезбеђење у вези са коришћењем права на рехабилитацију.

Професионална рехабилитација врши се практичним радом на одговарајућим радним местима у привредним и другим организацијама и установама, у посебним организованим радионицама за стручно оспособљавање инвалида рада (заштитне радионице), изучавањем одређеног занимања у посебним установама за рехабилитацију, школовањем у одговарајућим школама или на курсевима и стицањем стручне спреме путем установа за образовање одраслих.

Инвалиди рада који су стекли право на професионалну рехабилитацију имају право на материјално обезбеђење од дана стицања права на рехабилитацију до дана упућивања на рехабилитацију, као и за време вршења рехабилитације на коју су упућени. Ово право имају и осигураници код којих није наступила инвалидност али постоји опасност од наступања инвалидности. Сва ова лица имају право на материјално обезбеђење и за време прилагођавања на рад по завршеној професионалној рехабилитацији, кад им је оно одређено.

Материјално обезбеђење припада у висини од 90% од основе од кога се одређује накнада уместо плате по закону о здравстве-

ном осигурању радника и службеника, односно у висини пензиског основа од кога се одређује инвалидска пензија, а кад се професионална рехабилитација врши у посебној установи у којој инвалид има бесплатан смештај и исхрану, материјално обезбеђење за време рехабилитације припада осигуранику који нема породицу на издржавању — у висини од 50%, а ако има породицу на издржавању — у висини пуног износа материјалног обезбеђења.

Инвалиду рада I категорије инвалидности ако ступи у сталан радни однос и ради са пуним радним временом или најмање са половином редовног радног времена, не исплаћује се инвалидска пензија нити додатак за помоћ и негу за све време док траје такво запослење (јер су таквим запослењем доказали да су потпуно способни за сваки посао), док инвалиду рада II и III категорије инвалидности ако ступи у сталан радни однос и ради са пуним радним временом или најмање са половином редовног радног времена, исплаћује се за све време док траје такво запослење: 1) 50% од износа инвалидске пензије ако му је пензија одређена у пуном износу; 2) две трећине од износа инвалидске пензије, ако му је пензија одређена у смањеном износу. Све ово важи и кад уживалац инвалидске пензије, који је то право стекао као осигураник, почне да врши самосталну професионалну делатност или било коју самосталну делатност, осим уметничке делатности. Вршење самосталне делатности сматра се у овом случају запослењем са пуним радним временом.

5. *Право на запослење и накнаде* (чл. 111—134 закона о инвалидском осигурању). — Право на запослење на одговарајућем послу имају осигураници код којих наступи инвалидност II и III категорије пре него што су навршили одређене године живота, и то мушкарци 55, а жене 50 година, с тим што инвалиди рада оспособљени за рад професионалном рехабилитацијом имају право на запослење на одговарајућем послу без обзира на године живота. Поред тога, право на запослење на одговарајућем послу имају и одређени осигураници код којих постоји опасност од наступања инвалидности, и то без обзира на године живота, ако нису испунили услове за стицање права на личну пензију по закону о пензиском осигурању.

Инвалиди рада који су стекли право на запослење на одговарајућем послу, а по својој вољи се нису пријавили ради коришћења тог права у року од године дана од дана одређивања тог права, или су одбили да прихвате обезбеђено запослење на одговарајућем послу, не могу по основу исте инвалидности или доцнијег погоршања те инвалидности поново стећи право на запослење на одговарајућем послу и право на накнаде које се стичу у вези са коришћењем права на запослење. Али, инвалидима рада који су ступили на обезбеђено запослење на одговарајућем послу, па су по својој вољи прекинули то запослење, признаће се по основу исте инвалидности или доцнијег погоршања те инвалидности, поново право

на запослење на одговарајућем послу и право на накнаде у вези са коришћењем права на запослење, ако после прекида обезбеђеног запослења наврше радни страж прописан за стицање права из инвалидског осигурања, уколико нису навршили 55 односно 50 година живота.

Инвалидима рада који су професионалном рехабилитацијом оспособљени за рад на другом одговарајућем послу, обезбеђује се запослење на пословима односно радним местима за која се тражи стручна спрема коју су они стекли професионалном рехабилитацијом.

Запошљавање инвалида рада и осигураника који према стању инвалидности и преостале радне способности и према општем здравственом стању могу да раде под истим условима као и остали радници, врши се у привредним и друштвеним организацијама, установама и државним органима. Ако је то потребно, средства за рад на односним радним местима подешавају се према посебним попребама и могућностима инвалида рада. Запошљавање у јавним службама врши се у складу са прописима о постављењу јавних службеника.

Запошљавање инвалида рада који према стању инвалидности и преостале радне способности и према општем здравственом стању не могу да раде под истим условима као и остали радници, врши се у заштитним радионицама. С друге стране, инвалиди којима је због степена инвалидности или телесног оштећења у већој мери отежан одлазак на рад у привредну или другу организацију односно установу у којој би према својој стручној способности могли радити одговарајући посао, могу се запошљавати и тако да за рачун организације односно установе раде одговарајући посао код своје куће, кад је то могуће с обзиром на организацију посла.

Инвалидима рада који, користећи право на запослење, ступе у радни однос и раде са радним временом које одговара њиховој преосталој радној способности, рачуна се време проведено у таквом запослењу као време проведено у радном односу са пуним редовним радним временом за стицање права по закону о инвалидском осигурању, за стицање права по закону о пензиском осигурању, као и за стицање права из радног односа.

Лицима која имају право на запослење на одговарајућем послу, обезбеђују се привремена накнада до ступања на одговарајући посао на који су упућени, накнада због запослења са скраћеним радним временом и накнада због мање плате на другом послу. Накнада за време рада са скраћеним радним временом или на радном месту за које је прописана мања плата, одговара разлици између раније и нове плате, а накнада до ступања на посао одмерава се од просечне тромесечне плате са сталним додацима, које је осигураник примао, и износи 50% од нове плате, односно 75% ако нема других прихода за живот.

V. 1. *Инвалидско осигурање посебних категорија осигураника.* — Закон о инвалидском осигурању доноси посебне одредбе о правима из инвалидског осигурања војних лица и службеника органа унутрашњих послова.

Све ове одредбе биле су потребне с обзиром на посебан и изузетан положај ових лица, тако да се том одредбом чине извесна нужна отступања од општих одредаба о стицању, уживању и обиму појединих права из инвалидског осигурања. Не улазећи ближе у ова отступања, довољно је истаћи овде да војни осигураници увек стичу права на инвалидску пензију кад наступи неспособност за службу у Југословенској народној армији, а она постоји код војног осигураника који због здравственог стања није способан да врши даље одговарајуће дужности у армији, без обзира да ли постоји или не инвалидност I, II или III категорије, односно без обзира на преосталу радну способност за службу изван ЈНА. Поред тога, војни осигураници могу, по свом избору, користити и право на рехабилитацију и запослење.

Најзад, потребно је навести још једну групу осигураника која ужива посебну заштиту у погледу одређивања висине инвалидске пензије, с обзиром на специфичан положај ових осигураника. То су учесници народноослободилачког рата и шпанског грађанског рата, као и ратни војни и мирнодобски војни инвалиди. Тако, осигуранику-учеснику народноослободилачког рата од 1941 и шпанског грађанског рата, коме инвалидска пензија одређена према пензиском стажу износи мање од 100% од пензиског основа, припада пензија у висини од 100% од пензиског основа, док осталим осигураницима-учесницима народноослободилачког рата (од 1942, 1943, 1944 и 1945) повећава се инвалидска пензија за одређени проценат (90%, 60%, 30% и 10%) изнад процента који им припада према пензиском стажу (случај кад је инвалидска пензија одређена према пензиском стажу мања од 100% од пензиског основа). Овако одређена пензија не може бити већа од 100% пензиског основа. На тај начин, овим су изједначени инвалидски пензионери ове групе са старосним пензионерима по закону о пензиском осигурању. Исто тако, под одређеним условима, право на инвалидску пензију у висини од 100% од пензиског основа имају и осигураници-ратни војни и мирнодобски војни инвалиди од I до VI групе који су најмање половину раздобља од 15 марта 1945 до дана када постану инвалиди рада провели у радном односу признатом у радни стаж, ако им инвалидска пензија одређена према пензиском стажу износи мање од 100% од пензиског основа, (чл. 76, 77, 135—146 закона о инвалидском осигурању).

2. *Инвалидско осигурање лица самосталних професија* (чл. 147 — 156 закона о инвалидском осигурању). — Закон о инвалидском осигурању доноси посебне одредбе и о инвалидском осигурању лица која врше самосталну професионалну делатност, односно лица других занимања која нису у радном односу. Ако инвалидско осигурање ових лица није установљено самим законом о инвалидском осигурању,

гурању, као што је случај са уметницима, онда се осигурање тих лица може установити само савезним законом или посебним уговорима. За режим овог осигурања важно је истаћи следеће:

— Инвалидско осигурање ових лица, када се установљава законом, обавезно је за све припаднике односно самосталне делатности или појединих других занимања, а ако се уговором установљава, ово је обавезно само за чланове организације са којом се уговор закључује, и то је обавезно за све чланове те организације.

— Права из инвалидског осигурања не могу се установити у већем обиму, нити под повољнијим условима него што је законом предвиђено за остале осигуранике.

— Прописима односно уговорима може се одредити да се лица самосталне професионалне делатности и других занимања која нису у радном односу, осигуравају за све или само за одређене случајеве инвалидности, као и да се инвалидским осигураницима обезбеђују сва или само поједина права предвиђена у закону о инвалидском осигурању.

Право на инвалидску пензију стечено на основу прописа односно уговора може осигураник користити тек по престанку вршења самосталне делатности, а уживаоц инвалидске пензије који почне вршити самосталну делатност престаје право на инвалидску пензију, тако да поново може стећи право на ону пензију по престанку вршења самосталне делатности, ако се утврди да инвалидност још увек постоји.

— Одредбе закона о инвалидском осигурању које говоре о стицању, остваривању и коришћењу права из инвалидског осигурања примењују се и на осигуранике посебних категорија, ако одредбама закона или прописима односно уговорима о њиховом инвалидском осигурању није изричито другачије одређено.

— Лица осигурана по прописима односно уговорима, која по престанку вршења самосталне делатности ступе у радни однос, могу по основу тог својства стећи права из инвалидског осигурања за случај инвалидности проузроковане болешћу или повредом ван посла кад наврше бар три године осигурања у том својству. Ако код овог осигураника наступи инвалидност услед болести или повреде ван посла пре него што је провео три године рада у радном односу, за одређивање инвалидске пензије узима се основ осигураничког разреда у који би он био разврстан по прописима односно уговору да је у часу наступања инвалидности био осигуран као припадник самосталне делатности коју је вршио до ступања у радни однос, и да му се време provedено у радном односу, које се признаје у радни стаж, рачуна за разврставање у осигуранички разред по односном пропису или уговору.

3. *Инвалидско осигурање уметника* (чл. 157—162 закона о инвалидском осигурању). — Правни режим инвалидског осигурања уметника, заснива се на следећим основама:

— Уметници су осигурани за све случајеве инвалидности и стичу права из инвалидског осигурања као и остали осигураници, ако за поједине случајеве законом о инвалидском осигурању није друкчије одређено.

— Уметнику, код кога из здравствених разлога наступи неспособност за даље вршење његовог уметничког позива, припада право на инвалидску пензију у пуном износу, без утврђивања категорије инвалидности. Постојање неспособности за вршење уметничког позива утврђују се по претходно прибављеном мишљењу надлежне комисије за социјално осигурање уметника.

— Уметник који је стекао право на инвалидску пензију, а у погледу година живота испуњава услове за стицање права на рехабилитацију односно на запослење, може, ради коришћења права на рехабилитацију и запослење, захтевати да се према стању инвалидности и преостале радне способности разврста у одговарајућу категорију инвалидности (II или III). Према тако утврђеној категорији инвалидности одредиће се, на његов захтев, уместо инвалидске пензије право на професионалну рехабилитацију или право на запослење на другом одговарајућем послу, са материјалним обезбеђењем односно накнадама у вези са коришћењем тих права, ако према стању преостале радне способности постоје услови за одређивање тих права.

— Право на инвалидску пензију може уметник користити не само по престанку уметничке делатности, већ и ако се поновним прегледом не утврди да више не постоји неспособност за обављање уметничког позива.

— Ако уметник уживалац инвалидске пензије, ступи у радни однос и ради са пуним редовним радним временом или најмање са половином редовног радног времена, или врши самосталну професионалну делатност, у погледу коришћења права на пензију и стицања односно одређивања права на основу радног односа, примењују се прописи који се односе на уживаоце инвалидске пензије остале осигуранике.

— Осигураницима који су испунили услове за стицање права на инвалидску пензију или су остварили право на такву пензију, а вршили су уметничку делатност, може се, ради стицања права на инвалидску пензију уметника, признати својство уметника. У том случају, ако постоји и неспособност за вршење уметничког позива, ова лица могу, по сопственом избору, остварити право на инвалидску пензију уметника уместо права на инвалидску пензију која им припада као осигураницима. Право избора имају и уметници који су остварили право на инвалидску пензију као лица-осигураници по прописима који су важили до дана ступања на снагу закона о инвалидском осигурању.

VI. Инвалидско осигурање спроводе заводи за социјално осигурање, који за ту сврху организују своју посебну службу, а одре-

ђене послове у спровођењу инвалидског осигурања врше органи управе и савети народних одбора надлежни за рад, као и други органи, установе и организације који по закону сарађују или самостално учествују у спровођењу инвалидског осигурања.

Привредне и друге организације, државни органи и установе у којима постоје могућности за професионалну рехабилитацију и запошљавање инвалида рада учествују у спровођењу инвалидског осигурања непосредним извршењем рехабилитације и запошљавањем инвалида на законом одређени начин, а у границама својих стварних могућности и у оквиру споразума са надлежним заводом за социјално осигурање.

Сагласно томе, „значајну улогу у правилном спровођењу рехабилитације и запошљавања имаће раднички савети и управни одбори у привредним организацијама, органи друштвеног управљања у установама, као и синдикалне организације радних колектива у којима ће се вршити рехабилитација и запошљавање инвалида рада” (7).

С друге стране, споразум који буде закључен између завода за социјално осигурање и привредне организације и установе, треба да утврди конкретне међусобне односе, права и обавезе уговорених страна, на основу кога се и приступа рехабилитацији и запошљавању инвалида. То значи, да ван оквира утврђених споразума, ни заводи за социјално осигурање ни други органи не могу се административно уплитати у послове привредних организација при остваривању рехабилитације и запошљавању инвалида рада (чл. 212—222 закона о инвалидском осигурању).

Др. Александар Балтић

ПРЕДМЕТ СОЦИЈАЛНОГ ПРАВА

(Прилог дискусији о одређивању једне нове посебне области права)

У напису „Савремена схватања о социјалном праву“, објављеном у *Аналима Правног факултета у Београду*, бр. 2/1958, изнели смо преглед савремених схватања о социјалном праву и дискутовали са тим схватањима. Овом приликом ћемо изнети једно ново схватање о социјалном праву, управо о његовом предмету и методу као реалним критеријумима довољним за одређивање социјалног права и према томе за одговор на питања да ли је социјално право посебна грана права.

Применом критеријума као што су социјална група, циљ заштите слабих, надлежност, негативни критеријум, и др., као што смо видели, не може да се одреди социјално право и да се издвоје његове карактеристике. Применом ових критеријума или се не обухватају у оквир социјалног права сви социјалноправни односи или

(7) Експозе М. Марковића, *op. cit.*, стр. 20 и сл.